

A TAHI NOMINALIZÁTOR NÉHÁNY ÉSZAKI HANTI NYELVJÁRÁSBAN

A TAHI 'hely' szóból létrejött nominalizátornak igen nagy szerepe van a hanti keleti nyelvjárásaiban. Hasonló jelenség ismert a manyisi nyelvből is. A jelen írás célja annak bemutatása, hogy a korábbi állításokkal szemben a hanti északi nyelvjárásaiban is ismert. Ehhez négy különböző nyelvjárás áttekintése történik meg. A nyelvjárási szövegek kiválasztásának szempontja az volt, hogy a vizsgált dialektusok lefedjék az északi területet.

Kulcsszavak: északi hanti, nominalizátor, grammatikalizáció

THE NOMINALIZER TAHI IN NORTH KHANTY DIALECTS

The nominalizer TAHI 'place' has an important role in the dialects of East Khanty. A similar element has been documented in Mansi. The aim of this paper is to present that, contrary to the statements of previous investigations, the nominalizer TAHI does exist in the northern dialects. For this, linguistic materials of four dialects are investigated, which can represent the whole northern region.

Keywords: North Khanty, nominalizer, grammaticalization

Mária Klára Sipos

PhD

Magyar Tudományos Akadémia, Nyelvtudományi Intézet

E-mail: sipos.maria@nytud.mta.hu

1 Bevezetés

A jelen írás célja hozzájárulni a hanti TAHI nominalizátor leírásához azzal, hogy bemutassa meglétét négy északi nyelvjárásban. A TAHI nominalizátor jelentőségét a következők adják. Egyrészt eddig a vele összefüggő keleti hanti, és a hozzá nagyon hasonló manyisi nominalizátort írták csak le. Noha Steinitz említi, hogy a TAHI nominalizáló szerepben ismert az egész hanti nyelvterületen [25, c. 84], ez nem volt általánosan ismert a szakirodalomban [4], [16]. Másrészt a 'hely' jelentésű szóra visszavezethető hanti TAHI, létrejöttét és használatát tekintve meglepően hasonlít egy manyisi nominalizátorra, amely egy 'föld, vidék' jelentésű szóból alakult ki.

Ezek az etimológiailag teljesen független nominalizátorok előfordulnak jelentésükben azonos, de etimológiailag ugyancsak független igék vonzataként ('abbahagy' jelentésű ige), a következő szerkezettel (1. táblázat) (1) (2) [22, c. 92] [1, c. 26]:

	PTCP.PRS	NMLZ	ABLATÍVUSZ	IGE 'abbahagy'
hanti	őw- 'folyik'	tăḡa < 'hely'	elti (névutó)	wőlij-
manyisi	sāyra- 'vág'	mā < 'föld, vidék'	-nəl (esetrag)	jolpōjt-

1. táblázat

(1) hanti (Ruttkay-Miklós H-file)⁴

jōḡan-en   őw-ti   tăḡa   elt   wőlij-l.
folyó-2SG   folyik-PTCP.PRS   NMLZ   -ról   abbahagy-PRS.3SG

'A folyó megszűnik folyni.'

(2) manyisi [1, c. 26]

am   sāyra-ne   mā-m-nəl   jolpōjt-ēγ-um
1SG   vág-PTCP.PRS   NMLZ-1SG-ABL   abbahagy-PRS-1SG

taw   xortal-i

3SG   ugat-PRS.3SG

'Én abbahagyom a (fa)vágást, ő [a kutya] ugat.'

⁴ Ismételtelen kifejezem köszönetemet Ruttkay-Miklós Eszternek, hogy rendelkezésre bocsátotta számomra gyűjtését (a továbbiakban: Ruttkay-Miklós Ms). A nyelvi anyag részletes bemutatását lásd alább.

Ezek a párhuzamos jelenségek felvetik a kérdést, hogy areális jelenséggel állunk szemben, vagy inkább a mintakölcsönzés (pattern borrowing) esetének kell tekintenünk. Ez utóbbi esetben a kölcsönzés irányát is meg kellene határozni. A hasonlóság hátterét a következők miatt nem könnyű feltárni. A hanti és a manysi közeli rokon nyelvek, amelyek a mai napig földrajzi közelségben élnek. Ezért a két nép kultúrája sok hasonló vonást mutat fel, és a szomszédos nyelvjárások kölcsönösen hatottak egymásra. Emellett mindkét nyelv erősen tagolt nyelvjárásilag, mivel beszélőik hatalmas, nehezen járható területeken élnek. Észak-Szibériát kis létszámú népcsoportok lakták [30, c. 108], amelyek közül csak kevesen folytattak letelepedett életmódot, sokkal inkább halászattal, vadászattal, gyűjtögetéssel és réntartással foglalkoztak. Más uráli és nem uráli nyelvekkel való kapcsolatokat is számításba kell tehát venni, valamint a hasonlóságok areális hátterének lehetőségét is [23] [2]. Összességében elmondható, hogy csak nagyobb kontextus ismeretében lehet majd a parallel jelenségekről érdemben nyilatkozni, de ahhoz, hogy a hasonlóságok hátterét kutassuk, olyan részletkérdéseket is meg kell válaszolni, hogy a TAHI az egyes északi hanti nyelvjárásokban dokumentálható-e.

1.1 Korábbi kutatások

A 'hely jelentésű szavakra visszavezethető nominalizátorok létezését a két obi-ugor nyelvben már régen kimutatták [27] [8]⁵. A keleti hantiban betöltött változatos funkcióit és kiterjedt használatát jóval később írták le [4]⁶. A keleti hanti cselekvésnevet képző elem kialakulásához vezető grammatikalizációs folyamatot szintén később írták le [4]. A manysi nyelv dialektusaiban megfigyelhető 'föld, vidék' jelentésű szó grammatikalizációját is elemezték már [1], [2]. Ezek az eredmények egy az egyben alkalmazhatók voltak a színjai hanti nyelvjárásra [22]:

a cselekvés helye → a cselekvés ideje → a cselekvés neve / más absztrakt főnév [2, c. 16].

Megjegyzendő, hogy a változás mindhárom fázisban igenév + TAHI szerkezetben történik, azaz a grammatikalizáció nem a TAHI szóra, hanem az egész szerkezetre vonatkozik [3, c. 261] [9, c. 575] [10, c. 31] [28, c. 220–223].

A színjai hantiban a grammatikalizáció további stádiuma is megfigyelhető [22], röviden lásd alább.

Mivel az itt vizsgálandó nyelvi jelenség gyakorlatilag ugyanaz, mint a manysiban és a keleti hantiban, azokat a definíciókat, azt a terminológiát használom, amelyeket a megelőző írások alkalmaztak [4] [1] [2]. Ennek értelmében a cselekvésnevek cselekvést vagy állapotot jelölő szóként lehet definiálni, amely igékből produktív módon képezhető.

Potanina [16] leírta a grammatikalizálódott elem használatát, elsősorban a keleti hanti összetett mondatok kontextusában. Emellett a hanti nyelv alapvetően beszélt jellegére hivatkozva a konkrét 'hely' jelentést a vonatkozó mondatok megformáláshoz alapvető és kötelező eszköznek tartotta [16, c. 79]⁷.

1.3 Az obi-ugor nyelvek és az északi hanti nyelvjárások

A hanti uráli nyelv, amely a manysival együtt a nyelvcsalád obi-ugor ágát alkotja. Agglutináló, alapjában véve SOV szórendű nyelv, amely toldalékokat használ az igeragozásban és az igeképzésben. A tárgyalandó nominalizátor szempontjából fontos megjegyezni, hogy a produktív névszói képzők állománya nem gazdag. Ehelyett az igeneves szerkezetek használata jellemző, pl. *wɔnatə-ti ne/χɔ* (tanít-PTCP.PRS nő/férfi) 'tanár'; *ɣopit-ti χɔ* (dolgozik-PTCP.PRS férfi) 'munkás'; *nañ wer-ti tăχi* (kenyér csinál-PTCP.PRS hely) 'pékség' stb.

Történetileg a hanti nyelvet három nagy dialektusra lehet osztani, valójában a déli már a 20. század elején kihalt. A jelen írásban az északi nyelvjárások közül a serkáli, a színjai, a szigvai, és az obdorszki nyelvjárást tárgyalom, hogy a vizsgált változatok jól képviseljék az egész területet. A kazimi dialektus, amely kétségtelenül nagyon jelentős nyelvjárása a hantinak, nem része a jelen vizsgálatnak. Egyrészt abban nem a TAHI szóra vezethető vissza e legfőbb nominalizátor (*wer* 'dolog', vö. *wer-* 'csinál, tesz') [20, c. 48–49]. Másrészt a kazimi nyelvjárásra jellemző nominal-

⁵ Természetesen nem ez a szakkifejezés szerepel a cikkekben, hanem igeneves szerkezeteket, határozószó-képzőket említene.

⁶ Részletes kutatástörténet: [4] [1] [3] [22].

⁷ Jelen cikk azonban a TAHI elemnek nem ilyen funkcióira koncentrál.

izációs technikákat részletesen tárgyalta Schmidt Éva [20]. Ezért csak néhány megjegyzés fogja érinteni a ezt a nyelvjárást.

A cikk szerkezete a következő: a 2. fejezetben a TAHI nominalizátor státusának és jelentőségének bemutatása szerepel. Minden nyelvjárás esetében a nyelvi anyag rövid jellemzése után a TAHI használatának legjellemzőbb esetei következnek (2.1–2.4), és morfológiai visekedés rövid jellemzése zárja az alfejezetet. A 3. fejezetben néhány észrevétel fogalmazódik meg a kazimi nyelvjárás kapcsán. Az összefoglalás a 4. részben következik.

2. A TAHI északi hanti nyelvjárásokban

2.1 A serkáli nyelvjárás

Az 1930-as években Wolfgang Steinitz kiváló anyagot gyűjtött Kirill Illarionovics Maremjanyintól (1907–?). Steinitz-nek volt alkalmá az Északi Népek Intézetén kívül az Ob mellett is néhány hónapot eltölteni. A terepmunka során változatos módszereket alkalmazott. Esetenként megkérte adatközlőjét, hogy saját kezűleg jegyezze le visszaemlékezéseit. Ez a módszer, amely jóval megelőzte Steinitz korát, nagyon értékes nyelvi anyagot eredményezett [26, c. 131–200]. Ezek a szövegek sokkal közelebb állnak a beszélt nyelvhez, mint bármelyik folklór műfaj. Az a tény, hogy ma már legfeljebb néhány ember beszélheti ezt a nyelvjárást, és hogy később csak folklórt gyűjtöttek ebből a változatból, különösen nagy jelentőségűvé teszi ezeket a visszaemlékezéseket.

Kilenc olyan mondat van Maremjanyin vizsgált szövegeiben, ahol előfordul a TAHI, közülük négyben az alapjelentésével, pl. (3)

(3) serkáli nyelvjárás [26, c. 144]

<i>ma</i>	<i>mir-lapka-na</i>	<i>rupij'-m-em</i>	<i>mārə</i>	<i>ij</i>	<i>tāχə-na</i>	<i>ānt</i>
SG1	emberek-bolt-LOC	dolgozik-PTCP.PST-SG1	idő	egy	hely-LOC	NEG

us-əm.
van.PST-SG'

'Amikor a népboltban dolgoztam, sosem voltam egy helyben.'

Ezek közül egyben nehéz eldönteni, hogy konkrét jelentésében vagy már nominalizátori minőségében van jelen (4):

(4) serkáli nyelvjárás [26, c. 192]

<i>ojka</i>	<i>jak-tə</i>	<i>tāχə-na</i>	<i>ij</i>	<i>jak-ta</i>	<i>unt]-s-əm.</i>
medve	táncol-PTCP.PRS	hely/NMLZ-LOC	is	táncol-INF	tanul-PST-SG1

'A medveünnepeken táncolni is megtanultam.'

Vagy:

'A medve ünneplésekor táncolni is megtanultam.'

Jelen és múlt idejű melléknévi igenevekkel egyaránt szerepelhet (5) (6):

(5) serkáli nyelvjárás [26, c. 192]

<i>mōŋ</i>	<i>joχ</i>	<i>pānna</i>	<i>χār-a</i>	<i>jāχ-tə</i>	<i>tāχə-w-na</i>
PL1	emberek	-val	erdő-LAT	megy-PTCP.PRS	NMLZ-PL1-LOC

<i>joχ</i>	<i>šerŋk</i>	<i>ar</i>	<i>moś</i>	<i>jet-nət-na</i>	<i>arij-t-ət</i>
emberek	nagyon	sok	mese	éj-PL-LOC	énekel-PRS-PL3

moś-t-ət.
mesél-PRS-PL3

'Amikor vadászni mentünk az emberekkel, esténként sok mesét énekeltek, meséltek.'

(6) serkáli nyelvjárás [26, c. 172]

<i>ma</i>	<i>paknə-m</i>	<i>tāχə-m</i>	<i>ewət</i>	<i>kāšerŋ-a</i>	<i>ji-s-əm.</i>
SG1	megijed-PTCP.PST	NMLZ-SG1	-tól	beteg-LAT	válik-PST-SG1

'Az ijedtségtől beteg lettem.'

A rendelkezésre álló adatok alapján úgy tűnik, hogy a serkáli nyelvjárásban a birtokos személyjelek a nominalizátorhoz kapcsolódnak, más szóval a nominalizátor az igenévvel szoros egységet alkot.

2.2 Szinjai dialektus

A vizsgált szinjai hanti szöveganyagot Ruttkay-Miklián Eszter gyűjtötte az ezredforduló körül, több terepmunka során. Adatközlője a Szinja folyó felső folyásáról származó középkorú asszony volt, aki gyermekkorában jól megtanult hantiul, majd a későbbiekben kiválóan elsajátította az orosz is. A kb. 70 órányi anyag a következőképpen jött létre [18].

Az volt a beszélő feladata, hogy egy megadott szó jelentését magyarázza el, illetve példákkal világítsa meg a használatát – úgy, hogy semmilyen nyelvészeti vagy néprajzi elvárás nem befolyásolja. Ezzel a módszerrel lett feldolgozva az egész hanti etimológiai és nyelvjárási szótár [24]. A hangfelvételek lejegyzett változatát sem javították vagy szerkesztették később. Ezáltal olyan nyelvi anyag jött létre, amely különböző hosszúságú részekből áll, tartalmaz önkorrekciót, habozást, téves kezdést, töltőszavakat, kihagyásokat, téves egyeztetést stb., ezért spontánbeszédnek tekinthető.

Ebben az anyagban bőségesen találhatók TAHI-t tartalmazó szerkezetek, a szónak alap- és grammatikalizált jelentésével is.⁸ A következő példában a TAHI jelen idejű melléknévi igenévvel cselekvésnevet hoz létre (7):

(7) szinjai nyelvjárás (Ruttkay-Miklián Ms M-file)

<i>jɔš-en</i>	<i>mečč-e</i>	<i>lit</i>	<i>lipije!</i>
kéz-SG2	bedug-IMP.SG2.O	ruhaujj	belsejébe
<i>šiti</i>	<i>jasti-l-a</i>	<i>lumətli-ti</i>	<i>tāχa-jən.</i>
így	mond-PRS-PASS.SG3	öltözködik-PTCP.PRS	NMLZ-LOC

'Dugd be a kezed az ujjába! Ezt öltözködéskor mondják.'

Vannak példák a TAHI általánosabb képzői funkciójára is, amikor melléknévből főnevet hoz létre ('öreg' vs 'öregség'; 'különböző' vs 'különbség') (8) (9):

(8) szinjai nyelvjárás (Ruttkay-Miklián Ms P-file)

Kontextus:

il'i una jūwəm ampen, wəjen χōša jastilən: ampem pirás, ləwem pirša jis, (...)

'Vagy a megöregedett kutyádra, állatodra mondd: a kutyám öreg, a lovam megvénült,

<i>šit</i>	<i>iši</i>	<i>un-a</i>	<i>jūw-ə-m</i>	<i>tāχaj-ə-n</i>	<i>jasti-l-a.</i>
az	is	öreg-LAT	válk-EP-PTCP.PST	NMLZ-EP-LOC	mond-PRS-PASS.3SG

'(...) azt ugyancsak az öreggé váltra mondd.'

(9) szinjai nyelvjárás (Ruttkay-Miklián Ms M-file)

<i>nō</i>	„menemesen”	<i>šit</i>	<i>iši</i>	<i>jasəŋ,</i>		
na	[elszakítottad]	az	ugyanaz	szó		
„mäšsen”,	„menemisen”,	<i>iši</i>	<i>jasəŋ,</i>	<i>i</i>	<i>jasəŋ.</i>	
[eltépted]	[elszakítottad]	ugyanaz	szó	egy	szó	
<i>neməlt</i>	<i>mānem</i>	<i>kāt</i>	<i>χör-pi</i>	<i>tāχa</i>	<i>āt</i>	<i>tāj-l.</i>
semmi	1SG.DAT	két	alak-DER _{ADJ}	NMLZ	NEG	birtokol-PRS.3SG

'Na, elszakítottad, az ugyanolyan szó, eltépted, elszakítottad, ugyanaz a szó, egy szó. Semmi kétféleség (különbség) nincs benne szerintem.'

A vizsgált szinjai szövegekben a PTCP.PRS + TAHI szerkezetű cselekvésnevek nagyon gyakran bizonyultak, pl. *jōtti tāχajən* 'játszáskor / játék közben' (*jōt-* 'játszik'), *kasərləti tāχajən* 'kártyázáskor' (*kasərlə-* 'kártyázik'), *mōšt tāχajən* 'meséléskor' (*mōš-* 'mesél') stb.

Sajnos egyetlen olyan példa sincsen, ahol a szerkezet bármelyik tagjához birtokos személyjel járulna. Ez összefüggésben lehet a szöveg általános leíró jellegével, illetve azzal a helyzettel, hogy a beszélő azt mondja el, hogy a dolgok általában hogyan történnek, a tárgyak általában milyenek, a

⁸ Sok vonatkozó mondatban is előfordul, de utalószói funkciója nem tárgy ennek az írásnak.

megadott szó általában hogyan használatos, az emberek általában hogyan viselkednek. Ez is lehet oka annak, hogy az igennévvel jelölt cselekvés soha nincs hozzákapcsolva sem a kommunikációs helyzet résztvevőéhez, sem konkrét múltbéli történéshez.

2.3 Szigvai nyelvjárás

A szigvai dialektusból, amelyet a Szigva folyó mentén beszéltek, de ma már kihalt, nincs más nyelvi anyag, csak azok a folklór szövegek, amelyeket Reguly Antal gyűjtött az 1840-es években. Ebből a kb. 17 ezer sort kitevő 12 hőséneket vizsgálom, amelyeket egy Nyikilov Maxim nevű hanti-manyisi kétnyelvű beszélő diktált Regulynak.

Mivel az egyes hősénekek az északi hanti terület különböző régióiból származnak, eltérő folklór- és nyelvészeti hagyományt képviselhetnek, nem beszélve arról, hogy különböző korszakokhoz is köthetők [5] [6] [19] [12].

A hősénekek híresek különleges, archaikus stílusukról, a paralelizmusokról, a sokféle más stíuselemről (hasonlatok, metaforák), valamint a nagyszámú epikus formuláról, amelyek segítik az énekest, hogy a megfelelő stílusban tudja reprodukálni a hőséneket (pl. [21]). Speciális nyelve miatt a hősénekek nem alkalmasak bármilyen nyelvészeti vizsgálatra – azonban az archaikus morfológiai és lexikális elemeknek valódi kincsesbányái.⁹

Jellemző a hősénekekre az is, hogy feltehetőleg metrikai okokból sok töltőszót tartalmaznak.¹⁰ Ezek a névszók olyan mondatokban is szereplhetnek, ahol használatuknak nincs semmilyen nyilvánvaló szintaktikai vagy szemantikai oka. A szóbanforgó töltőszók készlete igen nagy, ezek között van pl. a *wol* 'hely', *täŋa/täŋi* 'hely', *sup* 'darab', *oləŋ* 'vége vminek' stb. A következő példákban az *oləŋ* 'vége vminek' nem ad szemantikai vagy más többletinformáció a szöveghez, csak birtokos szerkezetet alkot a 'lélek' és a 'lépés' igékkel (10) (11):

(10) szigvai nyelvjárás [29, c. 205]

<i>schischki</i> ¹¹	<i>lil</i>	<i>äŋg-em</i>	<i>sokan</i>	<i>männ-tal</i>
madár	lélek	vég-SG1	alig	megy-EVID.PTCP.PRS.SG3
<i>vuäres</i>	<i>lil</i> ¹²	<i>äŋg-em</i>	<i>sokan</i>	<i>männ-tal</i>
vércse	lélek	vég-SG1	alig	megy-EVID.PTCP.PRS.SG3

'Veréb -lelkem vége alig megy (már),
vércse-lelkem vége alig megy (már).'

(11) szigvai nyelvjárás [7, c. 113]

<i>ma</i>	<i>mull</i>	<i>kät-i</i>	<i>schong-el-nä</i>
SG1	vendégház-ADJ		sarok-SG3-LOC
<i>mul</i>	<i>näri</i>	<i>äŋg-el-nä</i>	
vendégágy	vég-SG3-LOC		
<i>ku</i>	<i>sägom</i>	<i>jäm (or: jöm?)</i>	<i>oling togo suos-l-em</i>
hosszú lépés	jó	vég	oda lépdél-PRS-SG1

'Én a vendég-szobarekeszbe
a vendégház végére
hosszú lépés jó véggel odalépek.'

⁹ A hősénekekkel kapcsolatban vitatott, hogy Reguly mennyire értette a hősénekek szövegét a lejegyzéskor. Mindenenesetre, amint az idézetekből látható, a poétikai eszközöktől zsúfolt szöveg precíz megörökítése mellett bizonytalanságokról is árulkodik a lejegyzés.

¹⁰ Más, későbbi folklór szövegek felvételei alapján valószínű, hogy töltőszótagok is voltak a szövegben, amelyek a diktáláskor elveszthettek.

¹¹ Nem mindegyik Reguly-hőséneknak van finnugor transzkripció szerinti átírása, ilyen esetben Reguly eredeti lejegyzését közlik sorok szerint tagolva, magyar és német fordítással [29].

¹² Az eredetiben: vuäreslil.

Hasonlóan az északi hanti általános gyakorlathoz ezekben a hősénekekben a jelen idejű melléknévi igenevek cselekvésnevekként funkcionálhatnak [20, c. 48–49]. Ezek lehetnek a mondat alanyai (12), kombinálódhatnak névutóval, együtt időhatározót alkotva (13):

(12) szigvai nyelvjárás [7, c. 205]

<i>lel-em-pi</i>	<i>sāt</i>	<i>kāp</i>	<i>ji-t-al</i>
ül-PTCP.PST-ADJ	száz	csónak	jön-PTCP.PRS-SG3

ni-l-a
látszik-PRS-PASS.SG3
'megült száz csónak jövése látszik'

(13) szigvai nyelvjárás [29, c. 338]

<i>van</i>	<i>poter</i>	<i>van</i>	<i>kas</i>	<i>āmes-t-al</i>	<i>kuttna</i>
rövid	beszéd	rövid	vigasság	ül-PTCP.PRS-SG3	közben
<i>kos</i>	<i>penk-pi</i>	<i>peng-ung</i>	<i>lol</i>	<i>koti</i>	<i>puss-tal</i> ...
húsz	fog-ADJ	fog-ADJ	száj	hogyan	nyit-EVID.PRS.SG3

'A rövid beszéd vígságát ülése közben
húsz fogú fogas száját miképpen nyitja meg, (...)'

A participiumok gyakran alkotnak szó szerkezetet az *oləŋ* töltőszóval (14):

(14) szigvai nyelvjárás [7, c. 154]

<i>ku</i>	<i>laıl-em</i>	<i>alng-el</i>	<i>pa</i>	<i>laul-l-em</i>
hosszú vár-PTCP.PST		vég-SG3	ismét	vár-PRS-SG1
<i>van</i>	<i>laull-em</i>	<i>ālng-el</i>	<i>pa</i>	<i>laul-l-em</i>
rövid vár-PTCP.PST		vég-SG3	ismét	vár-PRS-SG1

'Sokáig tartó várását ismét várom,
rövid ideig tartó várását megint várom.'

A fent említett töltőszavak közül a TAHI szintén gyakran kombinálódik a jelen és a múlt idejű melléknévi igenevekkel (15) (16):

(15) szigvai nyelvjárás [29, c. 319]

<i>in</i>	<i>schaga</i>	<i>kala</i>	<i>kall-ti</i>	<i>soh-ung</i>	<i>mu</i>	<i>pit-t-en</i> ¹³
most	akkor	halott	hal-PTCP.PRS	bőr-ADJ	föld	esik-PTCP.PRS-SG1

taga-nä
hely-LOC

<i>ai</i>	<i>läu-em</i>	<i>ai</i>	<i>taga-nä</i> ¹⁴	<i>sugale-tal</i>
kis	csont-SG1	kis	hely-LOC	tör-EVID.PRS.SG3
<i>lai</i>	<i>sok-ang</i>	<i>jeming mu</i>	<i>pit-t-em</i>	<i>taga-nä</i>
???	bőr-ADJ	szent	föld	esik-PTCP.PRS-SG1 hely-LOC
<i>un</i>	<i>läu-em</i>	<i>un</i>	<i>tāga-n</i>	<i>sugale-tel</i>
nagy	csont-SG1	nagy	hely-LOC	tör-EVID.PRS.SG3

'Most aztán a halott haló réteges földre esésemkor
a kis csontom kis helyen törik össze,
az alvilági réteges szentséges földre esésemkor
a nagy csontom nagy helyen törik össze.'

(16) szigvai nyelvjárás [7, c. 186]

<i>at-l</i>	<i>ki</i>	<i>at</i>	<i>labeled</i>	<i>suos-man</i>
-------------	-----------	-----------	----------------	-----------------

¹³ A SG1 a szövegből kikövetkeztetett értelmezés (lásd a paralel sort), egyébként a szuffixum SG2-re utal.

¹⁴ Eredetileg: tagam.

éj-SG3   ha   éj   hét   lépdél-CNV
kattl ke kattl labad suos-man
 nap   ha   nap   éj   lépdél-CNV
ser ont-i sǎting sung-na
 vad   erdő-ADJ   bűvös   zug-LOC
nyochl-im kǎr kasing pänt lǎly-m-em
 üldöz-PTCP.PST   rénbika   vidám   ösvény áll-PTCP.PST-SG1
taga-na täp-mem
 hely-LOC   eltéved-EVID.PST.SG1

[Az éjje (sic) hét éjjel járva,

a napja hét napon járva,

a vadon erdő bűvös zugában

az üzött rénbika vigasságos útjára álltamkor eltévedtem.]

’Hét éjjel járva / hét napon járva / a vadon erdő sűrű részében / eltévedtem, amikor az üzött rénbika vidám útjára léptem.’

A szigvai hősénekekben a birtokos személyjelek a particípiumokhoz járulnak, a TAHI elemhez az esetrag vagy a névutó kapcsolódik. Ezzel szemben a particípium + *oləŋ* szerkezet, amely gyakori, de csak egy formulában található meg (14), az esetrag az *oləŋ* elemhez kapcsolódik. Ebből azonban nem lehet következtetést levonni a szigvai hantira nézve az *oləŋ* morfológiai státuszáról, mert a hősénekek származási helye és története bonyolítja a képet [5] [6].

2.4 Az obdorszki nyelvjárás

Pápay József eredetileg azért utazott Szibériába 1898-1899-ben, hogy megfejtse Reguly szövegeit. Mivel tisztában volt a feladat nehézségével, először elkezdte tanulni az északi hanti nyelvet, és végül ő maga is értékes folklór anyagot gyűjtött. Az alábbiakban annak a 15 szövegnek az áttekintése következik, amelyet az obdorszki hanti folklór műfajok bemutatására publikált [13] [14] [15]. Ezeket Schmidt Éva igen nagyra értékelte stílusa és folyékony nyelve miatt [20, c. 29].

Pápay szövegeiben a TAHI szó gyakran előfordul nominalizáló funkcióban. Jelen (17) és múlt (18) idejű melléknévi igenevekkel cselekvésneveket alkot:

(17) obdorszki nyelvjárás [13, c. 385]

kaslǝ-dǝ twǝǝ-na sǎǎǎr ǝləŋ-na ǝǝǝt-l-ndǝ-gǝ
 költözik-PTCP.PRS NMLZ-LOC legelő vége-LOC érkezik-PRS-PL2-COND
sit pǝ ǝm.
 az is jó

[Költözködés alkalmával, ha a legelő végére odaérték, az is elég (tkp. az is jó).]

’Amikor költöztök, az is jó, ha a legelő szélére odaérték.’

(18) obdorszki nyelvjárás [13, c. 131]

tòdǝ pit-m-al twǝǝ-na
 ott esik-PTCP.PST-SG3 NMLZ-LOC
kǝt kur-l elti pid-ǝs, (...)
 két láb-SG3 -on esik-PST.SG3

’Amikor odaesett, a két lábára esett, (...)’

Az esetragok (tipikusan a lokatívuszrag) a nominalizátorhoz kapcsolódnak, és ha egyeztető elemként megjelenik a birtokos személyjel, az is mindig a particípiumhoz járul (19) (20):

(19) obdorszki nyelvjárás [14, c. 168]

spǝ-ǝm kǝš-t-ǝm twǝǝ-na lil-ǝm kuš

bunda-SG1 keres-PTCP.PRS-SG1 NMLZ-LOC lélek-SG1 bár
āt man-l!
 IMP meggy-PRS.SG3
 '(...) a subámat megkeresem, még ha belehalok is.'

(20) obdorszki nyelvjárás [13, c. 351]
selta-gi iout-l-āi-ən, si āmas-t-ən tɔɣāi-na
 akkor-COND lő-PRS-PASS-SG2 az ül-PTCP.PRS-SG2 NMLZ-LOC
jəra al-kōri-l-ən.
 félre csak úgy-lefordul-PRS-SG2
 'Aztán ha meglőnek, ültő helyedben oldalra esel.'¹⁵

3 Megjegyzések a kazimi nyelvjárásról

Amint a bevezetőben már volt szó erről, ebben a dialektusban a *wer* főnév az, amely cselekvésneveket hoz létre (21):

(21) kazimi nyelvjárás [17, c. 38]
 (...) *at oš-a wer-Λ-a mojpər tq-ti*
 IMP.3 ész-LAT csinál-PRS-PASS.SG3 medve hoz-PTCP.PRS
wer.
 NMLZ
 '(...) hogy észrevegység: medve érkezik [lit.: a medve hozását].'

Ritkán előfordulhat nominalizátorként a TAHI is. A (22) példában a *wōaij-* 'abbahagy' ige szerepel. Noha az ablatívuszi névutó *ewəat* a kazimi nyelvjárásban (a színjaiban (1) pedig *elti*), a szerkezet ugyanaz:

(22) kazimi nyelvjárás [11, c. 28]
šiti nawr-əs, nawr-əs, in pōχ-le
 így ugrik-PST.SG3 ugrik-PST.SG3 most fiú-DIM
nawər-ti tāxi ewəat wōaij-əs pa.
 ugrik-PTCP.PRS NMLZ -tól abbahagy-PST.SG3 PRT.
 'Így ugrált, ugrált, most pedig a kisfiú abbahagyta az ugrálást.'

A szigvai hanti hősénekekben fordult elő az *oləŋ* 'vége vminek' főnév nominalizátori szerepe. Ennek a főnévnek (főnevesítő elemnek) mint töltőszónak nagy szerepe van az északi hanti folklórban [24, c. 80–81]. Ezenkívül a 'beszél', 'tud' igeik vonzataként sűrűn előfordul névszók mellett is (23):

(23) kazimi nyelvjárás [17, c. 50]
ši jūpijən hawrem-ət pōtar '-s-ət, mǔj ʌiw
 az után gyerek-PL mond-PST-PL3 mi PL3

¹⁵ N. B. Koshkareva hívta fel a figyelmet arra a konferencián, hogy az obdorszki nyelvjárásból származó egyik példában a TAHI-t tartalmazó szerkezet okhatározót hoz létre (i). Észrevételét nagyon köszönöm.

(i) obdorszki nyelvjárás [13, c. 348]

mɔŋ liq-m-ən tɔɣāi-na uŋl-ən āt ʌas-l-a!
 SG2 eszik-PTCP.PRS-SG2 NMLZ-LOC száj-SG2 IMP vág-PRS-PASS.SG3

[Te ettél (tkp. a te evésed helyén), hadd vágja!]

'A te evésed [lit.: etted] okán a szád legyen elvágva!'

wq-a-ət   tãʌ   oləŋ-ən.
tud-PRS-PL3   tél   NMLZ-LOC

’Ezután a gyerekek elmondták, hogy mit tudnak a télről.’

Az ilyen adatok alapján elképzelhető, hogy a főnevesítő elemek (cselekvésnévképzők) és a töltőszók kategóriája között van érintkezés.

4 Összegzés

A fentiek azt bizonyítják, hogy a TAHI nominalizátor az északi terület nagy részén ismert. A választott nyelvi anyagok az északi nyelvjárás déli, középső és legészakabbi változatait reprezentálják. A TAHI ezek szerint létezik vagy létezett a serkáli, a színjai, a szigvai és az obdorszki változatokban.

A grammatikalizációs folyamat, amely során létrejött a TAHI nominalizátor, hasonló a manysiban és a keleti hantiban feltételezhető folyamatokhoz. A grammatikalizációs ösvény a következőképpen írható le:

CSELEKVÉS (KONKRÉT) HELYE

CSELEKVÉS IDEJE

CSELEKVÉS NEVE / EGYÉB ABSZTRAKT FŐNÉV

A színjai nyelvjárásban még általános főnevesítő funkciója is lehet a TAHI elemnek. Az, hogy a kép a színjai nyelvjárásban a legsokszínűbb, feltehetőleg összefüggésben van a vizsgált szöveg nagy terjedelmével és a beszélt nyelvi jellegével.

A morféma sorrendje, azaz hogy a toldalékokat az igenévhez vagy a nominalizátorhoz kapcsolják, nem egyforma a nyelvjárásokban. A serkáliban a szerkezet egy egységnek számít, azaz nemcsak az esetragokat, hanem a birtokos személyjeleket is a TAHI elemhez kapcsolják. A színjaiban nem volt arra példa, hogy a cselekvő számát, személyét jelezték volna birtokos személyjellel, ezért a kérdést a szövegek alapján nem lehet megválaszolni. A birtokos személyjelek hiánya biztosan összefügg a gyűjtés szituációjának sajátosságaival. A szigvaiban a birtokos személyjelek a participiumhoz járulnak, ott tehát lazább szerkezetről van szó. A legészakibb nyelvjárásban, az obdorszkiban pedig participium + nominalizátor szekvenciát szintén megtöri a birtokos személyjel, vagyis ugyanúgy nem szoros a két elem közötti kapcsolat, mint a szigvaiban. Összességében az északi nyelvjárás déli változatában alkot szorosabb egységet a szerkezet, és az északi változatokban lazábbat. Ahhoz azonban még nem áll rendelkezésre elég adat, hogy következtetéseket vonjunk le a vizsgált grammatikalizációs folyamat centrumáról vagy terjedéséről a hantin vagy az obi-ugor nyelveken belül.

A hősénekek szövegének vizsgálata eredményesnek bizonyult, és felhívta a figyelmet a főnevesítő elemek grammatikalizációjában a töltőszavak lehetséges szerepére. Néhány kazimi adat pedig azt tudatosítja, hogy a különböző nominalizátorok elterjedtsége nem feltétlenül esik egybe a nyelvjárási határokkal.

A jövőbeni kutatásoknak pedig azt kell tisztázniuk, hogy kontaktusnyelvészeti vagy areális jelenségről van-e szó e hanti-manysi párhuzamos jelenségek esetében, vagy más magyarázata van.

Rövidítések

1	első személy
2	második személy
3	harmadik személy
ADJ	melléknévképző
CVB	határozói igenév
COND	feltételes mód
DIM	kicsinyítő
DU	kettes szám
EVID	evidenciális

IMP	felszólító mód
INF	főnévi igenév
LAT	latívusz
LOC	lokatívusz
NEG	tagadás
NMLZ	nominalizátor
O	tárgyas ragozás
PASS	passzívum
PL	többes szám
PRS	jelen
PST	múlt
PTCP	igenév
SG	egyes szám

Irodalom

1. Bíró B., Főnevek mint főnévképző elemek – egy grammatikalizációs folyamat az északi manysiban. In: Forgács T. – Németh M. – Sinkovics B. (szerk.): A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei IX. Szegedi Tudományegyetem Magyar Nyelvészeti Tanszék, Szeged, 2017. – 341 c. 23–38.
2. Bíró B., From nouns into nominalizers – and even further. Grammaticalization processes in northern Mansi. *Finnisch-Ugrische Mitteilungen* 41. 1–23. 2017.
3. Croft, W., *Radical Construction Grammar. Syntactic Theory in Typological Perspective*. Oxford University Press, Oxford, 2001. – 416 c.
4. Csepregi M. 2008: Az osztják TAHI „hely” szó helye a mondatban. In: Bereczki A. – Csepregi M. – Klima L. (szerk.): Ünnepi írások Havas Ferenc tiszteletére. (Uralisztikai Tanulmányok 18). ELTE BTK Finnugor Tanszék, Numi-Tórem Finnugor Alapítvány, Budapest. c. 125–135.
5. Demény I. P., *Az északi-osztják hősi énekek tipológiai elemzése*. Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények 21: 33–43. 1977.
6. Demény I. P., *Az északi-osztják hősi énekek történeti fejlődése*. Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények 22: 147–158. 1978.
7. Fokos-Fuchs D., *Osztják – chanti – hősénekek*. Reguly Antal és Pápay József gyűjtése. Zsirai Miklós hagyatékából sajtó alá rendezte Fokos-Fuchs-Fuchs Dávid. 2. kötet. (Reguly Könyvtár). Akadémiai Kiadó, Budapest, 1965. – 414 c.
8. Gulya J., Adalékok a nyelvi absztrakció kérdéséhez. *Nyelvtudományi Közlemények* 66/2: 379–384. 1964.
9. Heine, B., Grammaticalization. In: Brian D. J. – Richard D. J. (eds), *The Handbook of Historical Linguistics*. Blackwell, Oxford, 2005. – 904 c. 575–601.
10. Himmelmann, N. P., Lexicalization and grammaticalization: Opposite or orthogonal? In: Bisang W. – N. P. Himmelmann – B. Wiemer (eds), *What makes Grammaticalization? A Look from its Fringes and its Components*. Mouton De Gruyter, Berlin – Boston, 2004. – 360 c. 21–42.
11. Khomljak, L. R. [Хомляк, Л. Р.]. Арем-моньщэм ел ки манл... Если моя сказка-песня дальше идет... Групп Полиграфист, Ханты-Мансийск, 2002. – 205 c.
12. Onina, S., Reguly Antal obi-ugor gyűjtése. *Nyelvtudományi Közlemények* 106: 300–305. 2006.
13. Pápay J., Északi-osztják nyelvtanulmányok. *Nyelvtudományi Közlemények* 36: 345–398. 1906.
14. Pápay J., Északi-osztják nyelvtanulmányok. *Nyelvtudományi Közlemények* 37: 52–79, 164–195, 258–275. 1907.
15. Pápay J., Északi-osztják nyelvtanulmányok. *Nyelvtudományi Közlemények* 38: 111–150, 313–329. 1908.
16. Potanina, O., Grammaticization and relative clauses in Eastern Khanty. In Vajda E (ed) *Subordination and Coordination Strategies in North Asian Languages. Current Issues in Linguistic Theory* 300. John Benjamins, Amsterdam / Philadelphia, 2008. – 218 c. 77–84.
17. Rédei, K., *Nord-ostjakische Texte (Kazym-Dialekt) mit Skizze der Grammatik*. Vandenhoech & Ruprecht, Göttingen, 1968. – 139 c.

18. Ruttkay-Miklan E., Szinjai hanti ertelmez szótár.
<http://hantisirn.nytud.hu/hu/bundle/szinjai-hanti-ertelmezo-szotar> [20 April, 2018]
19. Schmidt ., Terepgondolatok az osztják nép és kutatása hőskorából. Népi kultúra – népi társadalom 20. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2001. – 315 c.
20. Schmidt ., A fogalomkészlet gyarapodása és ennek nyelvi kifejezőeszközei. In: Sipos M. (ed): Nyelv, nyelvjárás, írásbeliség, irodalom. Schmidt va szakdolgozata és versfordításai (Schmidt va Könyvtár 2). MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest, 2006. – 182 c. 37–68.
21. Sipos M., Tizenkét osztják hősének. In: Kiss G. – Zaicz G. (szerk.): Szavak — Nevek — Szótárak. rsok Kiss Lajos 75. születésnapjára. MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest, 1997. – 543 c. 360–372.
22. Sipos, M., Egy hanti nominaliztor funkcii s sajátossgai. A taxa grammatizcijrl. Jelents s nyelvhasznlat 2017/4. 81–99. 2017.
23. Skribnik, E., Die Nominalisatoren 'Mensch' und 'Ding' in den uralischen und türkischen Sprachen Sdsibirien I: Lexikon und Wortbildung. Finnisch-Ugrische Mitteilungen 32/33: 567–586. 2010.
24. Steinitz, W., Dialektologisches und etymologisches Wörterbuch der ostjakischen Sprache. Akademie Verlag, Berlin, 1966–1988. – 2022 c.
25. Steinitz, W., Ostjakologische Arbeiten Vol 2. Ostjakische Volksdichtung und Erzählungen aus zwei Dialekten. Kommentare. Akadémiai Kiad, Budapest, 1976. – 320 c.
26. Steinitz, W., Ostjakologische Arbeiten Vol 3. Texte aus dem Nachlass. Akadémiai Kiad, Budapest, 1989. – 641 c.
27. Sz. Kispl M., Egy ritka manysi igenvi szerkezetrl. Nyelvtudományi Közlemények 60: 79–84. 1958.
28. Traugott, E. C., Grammaticalization, constructions and the incremental development of language: Suggestions from the development of Degree Modifiers in English. In Regine Eckardt – Gerhard Jger – Tonjes Veenstra (eds), Variation, Selection, Development. Probing the Evolutionary Model of Language Change. Mouton De Gruyter, Berlin – Boston, 2008.– 416 c. 219–252.
29. Zsirai M., Oszjk hsnekek: Reguly A. s Ppay J. hagyatka. Kzzteszi Zsirai Miklós. Reguly-knyvtr, 2. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1951. – 379 c.
30. Vorobeva, V. – Fedorinova, Z. – Kolesnik, E., Three Crucial Crises in the Development of the Khanty and Mansi Unique Culture. Procedia – Social and Behavioral Sciences 206: 108–113. 2015.